

ศึกษาความสำคัญของมหาวิหาร ๑๘ แห่งในกรุงราชคฤห์

ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง
นักวิชาการศึกษา อภิธรรมโชติภควิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑. ความนำ

วิหาร คือ สถานที่ที่มีสิ่งปลูกสร้างเป็นที่พักอาศัย ซึ่งมีผู้ถวายแก่ภิกษุสงฆ์ โดยมีพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นประธาน เมื่อภิกษุสงฆ์ได้ที่พักอาศัยแล้วก็จะช่วยบรรเทาความหนาวร้อน ป้องกันลมแดดและฝน ป้องกันสัตว์ร้าย ป้องกันพวกสัตว์ที่จะมารบกวน เช่น ยุง งู เป็นต้น เมื่อภิกษุสงฆ์พักอาศัยในสถานที่ป้องกันอันตรายแล้ว ก็สามารถประพฤติปฏิบัติสมณธรรมจนเห็นแจ้งได้ ทั้งเป็นสถานที่ที่ทายกจะได้ทำทาน รักษาศีล และฟังธรรมแล้วเข้าใจธรรม จนสามารถทำอาสวะให้สิ้นไป^๑ วิหารในสมัยพุทธกาล ค่อยวิวัฒนาการโดยลำดับ เดิมทีในช่วงต้นแห่งการตรัสรู้ เวลาภิกษุสงฆ์สาวกติดตามพระพุทธรูปเจ้าเสด็จจาริกแสดงธรรมแก่ประชาชน ท่านพักตามสถานที่พักแรม ในคาม นิคม ชนบท ราชธานี ช่วงปฐมโพธิกาล พระพุทธรูปเจ้าเสด็จประกาศพระศาสนา ทรงประทับที่เวทสถานเป็นส่วนใหญ่^๒ เพราะยังไม่มีวิหารที่มีสิ่งปลูกสร้างเป็นที่พักอาศัยรองรับแน่นอน จนพระเจ้าพิมพิสาร ทรงมอบถวายสวนป่าไผ่เป็นที่พักอาศัย^๓ ถือเป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนาที่ประดิษฐานตั้งมั่นในกรุงราชคฤห์ท่ามกลางเจ้าลัทธิมากมาย

^๑ วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๐๗/๗๘, วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๘.

^๒ ตถาคตโต ทิ ปฐมโพธิย์ วิสตี วสุธานี กทาจิ ปาวาเล เจติเย, กทาจิ สารนุทเท, กทาจิ พหุพุตเต, กทาจิ สตตมเพติ เอว ยะภุยกเขน เทวาลเยสุเยว วิทาลี. อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๒๖/๒๖๕.

^๓ วิ.ม. (บาลี) ๔/๕๙/๕๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

๒. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิหาร

พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวกจึงมีที่พักอาศัย แต่ยังไม่มียี่งปลูกสร้างที่เป็นโรงเรือน ภิกุษสงฆ์สาวกก็ยังคงพักอาศัยอยู่ในบริเวณ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง และลอมพาง^๔ จนมีราชคหเศรษฐี ชาวกรุงราชคฤห์ ขออนุญาตสร้างวิหารที่พักอาศัยถวาย ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงอนุญาตให้ภิกุษสงฆ์พักอาศัยในเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร เรือนมุง แถบเดี่ยว ปราสาท เรือนโล้น และถ้ำ^๕ เมื่อประชาชนได้ทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ให้ภิกุษสงฆ์พักในที่พักอาศัยได้จึงพากันสร้างวิหารที่พักอาศัยถวาย^๖ วิหารซึ่งมีสิ่งปลูกสร้างเป็น ที่พักอาศัยนี้ ปัจจุบันเรียกอย่างเป็นทางการว่า อาวาสบ้าง อารามบ้าง เรียกอย่างทั่วไปว่า วัด

๓. รายชื่อมหาวิหาร ๑๘ แห่ง

กรุงราชคฤห์ มีวิหาร หรือวัด เรียกว่ามหาวิหาร ๑๘ แห่ง ซึ่งคัมภีร์อรรถกถา ระบุ แต่เพียงคำว่า เถรา อฏฺฐารสมหาวิหารปฏิสังขรณ์ตถาย ทตถกมมํ ปฏิเวเทสุ แปลว่าพระเถระ ทั้งหลาย ทูลชี้แจงขอหัตถกรรมเพื่อปฏิสังขรณ์มหาวิหาร ๑๘ แห่ง^๗ พระไตรปิฎกนิสสยะ (เล่ม ๒)^๘ ได้กำหนดระบุชื่อมหาวิหาร ๑๘ แห่งไว้ คือ

(๑) เวฬุวันวิหาร ^๙	(๒) ชิวกัมพวันวิหาร ^{๑๐}
(๓) คิชฌกุฎีปัณฑิตวิหาร ^{๑๑}	(๔) โจรปปาทวิหาร ^{๑๒}
(๕) อิลิสิลิปัสสกาฬิลลวิหาร ^{๑๓}	(๖) เวภารปัสสสัสตตปณณิคุหาวิหาร ^{๑๔}

^๔ วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๙๔/๕๙, วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙.

^๕ วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๙๔/๕๙, วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๙๐.

^๖ วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๙๖/๖๑, วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๖/๙๒.

^๗ วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๑, ที.สิ.อ. (บาลี) ๑/๙, ชุ.ชุ.อ. (บาลี) ๘๓.

^๘ คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, **พระไตรปิฎกนิสสยะ(เล่ม๒) ทัมนิกาย สิลขันธวรรค**

(ภาค ๒), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ซีไอเอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒.

^๙ วิ. มหา.(บาลี) ๑/๓๘๐/๒๘๔-๒๘๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๐/๔๑๒-๓.

^{๑๐} ที.สิ.(บาลี) ๙/๑๕๙/๕๐, ที.สิ.(ไทย) ๙/๑๕๙/๕๑.

^{๑๑} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๗, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔

^{๑๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๗, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔.

^{๑๓} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๗, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔

^{๑๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๑.

(๓) สีสวันลับปโลธมทกัปปพตติวิหาร ^{๑๕}	(๘) โคตมกันทรวิหาร ^{๑๖}
(๙) ดินทุกันทรวิหาร ^{๑๗}	(๑๐) ตโปทกันทรวิหาร ^{๑๘}
(๑๑) ตโปทารามวิหาร ^{๑๙}	(๑๒) มัททกุลจฉิมิตทายวิหาร ^{๒๐}
(๑๓) คิชฌกุฏสุกรขตเลนวิหาร ^{๒๑}	(๑๔) ปิปปลิกุหาวิหาร ^{๒๒}
(๑๕) กัสสปการามวิหาร ^{๒๓}	(๑๖) อินทกุฎีพพตติวิหาร ^{๒๔}
(๑๗) อินทสาลาคุหาวิหาร ^{๒๕}	(๑๘) ลัปปินีตริวิหาร ^{๒๖}

๔. มหาวิหาร ๑๘ แห่งกับพระพุทธเจ้าและพระมหาสาวก

มหาวิหารทั้งหมดอยู่ในบริเวณกรุงราชคฤห์ เป็นมหาวิหารที่มีความสำคัญและเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและได้แสดงธรรมแก่พระเถระสำคัญหลายรูป เช่น

(๑) พระสารีบุตรเถระได้บรรลุพระอรหันต์ เพราะได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ที่ฆนชปริพาชกที่คิชฌกุฏสุกรขตเลนวิหาร^{๒๓}

(๒) พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระทัพพมัลลบุตร เป็นผู้แจกเสนาสนะและแจกภัตที่เวฬุวันวิหาร^{๒๔}

- ^{๑๕} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๗, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔, ส.ส.อ.(บาลี) ๓/๖๙/๑๖.
^{๑๖} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๗, วิ.มหา. (ไทย)๑/๓๘๒/๔๑๔.
^{๑๗} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๗, วิ.มหา. (ไทย)๑/๓๘๒/๔๑๔.
^{๑๘} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๗, วิ.มหา. (ไทย)๑/๓๘๒/๔๑๔.
^{๑๙} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๗, วิ.มหา. (ไทย)๑/๓๘๒/๔๑๔.
^{๒๐} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๗, วิ.มหา. (ไทย)๑/๓๘๒/๔๑๔.
^{๒๑} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๐๑-๒๐๖/๑๓๙-๑๔๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๑-๒๐๓/๒๓๙-๒๔๔.
^{๒๒} ชุ.ธ.อ. (บาลี)๒/๑๐๐, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๓๖.
^{๒๓} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๘๘/๙๙, ส.ช.(ไทย) ๑๗/๘๘/๑๖๓.
^{๒๔} ส.ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๕.
^{๒๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๔๔/๒๒๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๔/๒๗๓.
^{๒๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๒/๑๘๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๒/๒๕๓.
^{๒๗} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๘๗ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๒๘.
^{๒๘} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๐/๒๘๔-๒๘๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๐/๔๑๒-๔๑๓.

(๓) ชิวกัมพวันวิหาร เป็นวิหารที่หมอชิวโกโกมารภักซึ่งเป็นนายแพทย์ประจำพระองค์สร้างถวาย^{๒๙}

(๔) ปิปปลิกุหาวิหาร เป็นวิหารที่พระมหากัสสปเถระอยู่จำพรรษาถึงองค์รุ่งดวงควัตร^{๓๐}

(๕) เวภารปีสสัตตปณณิกุหาวิหาร เป็นสถานที่สำคัญในการทำปฐมสังคายนา^{๓๑}

มหาวิหารทั้ง ๑๘ แห่งนี้ บางแห่งไม่น่าจะเป็นวิหารที่มีผู้ถวาย เพราะเป็นถ้ำที่เกิดตามธรรมชาติตามภูเขาก็ม

๕. มหาวิหาร ๑๘ แห่งกับเหตุการณ์สำคัญ

เวลาพระพุทธเจ้าประทับที่กรุงราชคฤห์ พระองค์มิได้ประทับแต่ที่วัดเวฬุวันที่พระเจ้าพิมพิสาร ทรงมอบถวายหรือวัดชิวกัมพวันที่หมอชิวโกโกมารภักสร้างถวาย พระองค์จะประทับที่มหาวิหาร ๑๘ แห่ง สลับกันไปตามพระอัธยาศัย และเหตุการณ์สำคัญก็เกิดในมหาวิหารทั้ง ๑๘ แห่ง เช่น

(๑) พระพุทธองค์ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ที่วัดเวฬุวันมหาวิหาร^{๓๒}

(๒) ทรงอนุญาตวิธีอุปสมบทญัตติจตุตถกรรมให้พระสารีบุตรเถระบวชราชนพราหมณ์เป็นภิกษุรูปแรกที่บวชด้วยญัตติจตุตถกรรมที่เวฬุวันมหาวิหาร^{๓๓}

(๓) พระพุทธองค์เสด็จไปประทับอิสิคิลิปีสสภาพลีลาวิหาร ระหว่างทางทอดพระเนตรเห็นนาของชาวมคธ รับสั่งให้พระอานนท์ตัดทำจีวรตามแบบคัณนาของชาวมคธ พระอานนท์ได้ตัดทำจีวรตามประสงค์ของพระองค์ จีวรนี้ถือเป็นต้นแบบของจีวรที่พระสงฆ์ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน^{๓๔}

^{๒๙} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๐๐, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๑๗.

^{๓๐} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๐๐, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๓๖.

^{๓๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๑.

^{๓๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๑๑-๑๒.

^{๓๓} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๒, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒, ชุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๓๙๑.

^{๓๔} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๔๕/๑๔๘, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๓.

(๔) ทรงบัญญัติสิกขาบทให้ภิกษุสงฆ์ ๑๕ วันจึงทรงน้ำได้ ที่ตโปทารามวิหาร^{๓๕}

(๕) ทรงแสดงธรรมให้ที่ฆนชอัคคิเวสสนะหลานชายพระสารีบุตรที่มาต่อว่าพระองค์ พระสารีบุตรยืนถวายงานพัดพระพุทธรูปได้ฟังธรรมจนบรรลอรหัตตผล ส่วนอัคคิเวสสนะได้บรรลโสดาปัตติผล ที่คิชฌกุฏฐกรขตเลนวิหาร^{๓๖}

(๖) ทรงแสดงธรรมเทศนาเรื่องทีลัตร์ทั้งหลายทั้งในอดีตทั้งในอนาคต และในปัจจุบัน คบค้าสมาคมกันโดยธาตุ คือลัตร์ที่มีอัธยาศัยดี คบกับลัตร์ที่มีอัธยาศัยดี ลัตร์ที่มีอัธยาศัยเลว คบกับลัตร์ที่มีอัธยาศัยเลว ที่คิชฌกุฏฐปัพพตวิหาร^{๓๗}

(๗) ทรงแสดงธรรมเรื่องทีกษัตริย์ประเสริฐที่สุดในหมู่ชนแต่ผู้ที่สมบุรณ์ด้วยวิริชาและ จรณะ ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ให้ส่นังกุมารฟังที่ลัปปินีตริวิหาร^{๓๘}

(๘) ทรงแสดงอนุப்புพิกถาให้อนาลภินติกเศรษฐี ซึ่งเข้าเฝ้าเป็นครั้งแรกฟัง ทำให้ท่าน ได้บรรลโสดาปัตติผลที่ลัปปินีตริวิหาร^{๓๙}

เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในมหาวิหาร ๑๘ แห่ง ในกรุงราชคฤห์ เป็นเหตุการณ์สำคัญ ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนายุคแรก

เวสุวันวิหาร ถือว่าเป็นศูนย์กลางของมหาวิหารทั้ง ๑๘ แห่งในกรุงราชคฤห์ ที่ใช้สัมา ร่วมกัน^{๔๐} พระสงฆ์ที่อยู่ในมหาวิหารเหล่านั้น เมื่อจะมาทำอุโบสถหรือสังฆกรรมต้องมาทำที่ เวสุวันวิหาร จึงพิเศษแตกต่างจากวัดอื่นๆ ควรค่าแก่การวิเคราะห์วิจารณ์ วิจัยจากคัมภีร์สำคัญ ทางพระพุทธศาสนาและหนังสือวิชาการต่างๆ แต่วัดในปัจจุบัน เช่นในกรุงเทพมหานคร ต่าง ก็มีสัมาแยกกันไปของแต่ละวัดไม่เกี่ยวเนื่องกัน

^{๓๕} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๓๕๗/๒๘๑, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๕๗/๔๘๓.

^{๓๖} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๒๐๑-๒๐๖/๑๓๙-๑๔๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑-๒๐๖/๒๓๙-๒๔๔.

^{๓๗} สั.นั. (บาลี) ๑๖/๙๙/๑๔๙-๑๕๐, สั.นั. (ไทย) ๑๖/๙๙/๑๘๗-๑๘๙.

^{๓๘} สั.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๒/๑๘๔, สั.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๒/๒๓๕.

^{๓๙} วิ.จุ. (บาลี) ๗/๓๐๔-๓๐๕/๓๒๒-๓๒๖, วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๐๔-๓๐๕/๑๑๑-๑๑๕.

^{๔๐} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๓/๑๒๒.

๗. สรุปท้ายบท

บทความนี้ ผู้เขียนได้ค้นคว้าข้อมูลทั้งจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และหนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนา ที่แสดงถึงความสำคัญและเหตุการณ์สำคัญของมหาวิหาร ๑๘ แห่ง เพื่อศึกษาความสำคัญของมหาวิหาร ๑๘ แห่ง ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พุทธบริษัทในมหาวิหาร ๑๘ แห่งที่กรุงราชคฤห์ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของมหาวิหาร ๑๘ แห่ง ในกรุงราชคฤห์ที่มีสีมาเดียวกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างมหาวิหาร ๑๘ แห่ง ในกรุงราชคฤห์ ที่มีสีมาเดียวกัน หมายถึง มหาวิหาร ๑๘ แห่งในกรุงราชคฤห์ มีสีมาเดียวกันทั้งหมด^{๔๑} พระสารีบุตรเถระเป็นผู้ผูกสีมาเหล่านั้น^{๔๒} เวลาภิกษุสงฆ์ทำสังฆกรรม ต้องประชุมทำกันในสถานที่แห่งเดียวกัน ซึ่งส่วนมากเป็นที่เวฬุวันมหาวิหาร เช่น ที่พระมหากัสสปเถระซึ่งพักอยู่ที่ปัพพลิกุหาวิหาร มาทำอุโบสถที่เวฬุวันวิหารเพื่อให้เกิดความสามัคคีแก่หมู่สงฆ์^{๔๓} สังฆกรรมเป็นเรื่องสำคัญ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแนะนำพระมหากัสสปินเถระ ซึ่งพักอยู่ในมัททกุจฉิมคทายวิหารคิดจะไม่ใช่ทำอุโบสถสังฆกรรม ให้เห็นว่า “พวกเธอ ไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชาอุโบสถ ใครเล่าจักสักการะเคารพ นับถือ บูชาอุโบสถ” ตรัสให้ท่านไปทำสังฆกรรม จะไม่ใช่ไม่ได้^{๔๔} แสดงให้เห็นว่าพระองค์ให้ความสำคัญกับการลงอุโบสถ ทำสังฆกรรมเป็นอย่างมาก ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจอย่างหนึ่งเพื่อทำให้เกิดความพร้อมเพรียงแก่หมู่คณะ และที่สำคัญประเพณีการทำอุโบสถและการทำสังฆกรรมนั้น พระสงฆ์ได้ทำสืบกันมาจนถึงทุกวันนี้ และมีเหตุการณ์สำคัญที่เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการแตกแยกของพระสาวก คือ เรื่องที่พระเทวทัต ทำสังฆเภท ท่านกับบริวารแยกพวกทำอุโบสถสังฆกรรม^{๔๕} ในสีมาที่รวมมหาวิหารทั้ง ๑๘ แห่งเมื่อกำหนดศึกษาจะทำให้ทราบว่า การที่ภิกษุกระทำการขึ้นโทษจึงถือว่าเป็นสังฆเภท ภิกษุทั้งหลาย แยกนิกายกัน ถือว่าเป็นสังฆเภทหรือไม่เป็นสิ่งที่ต้องศึกษาต่อไป

^{๔๑} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๓/๑๒๒.

^{๔๒} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๓/๑๒๒.

^{๔๓} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๒๒.

^{๔๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๗/๑๕๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๗/๒๑๔.

^{๔๕} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๔๓/๑๓๙, วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๓/๒๐๒.

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอุฎกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒ - ๒๕๓๔.
- _____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙ - ๒๕๔๕.
- _____. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล**. ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- _____. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.
- _____. **ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕.
- _____. **ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย ๓**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ, **รวมบทความสารคดีเชิงศาสนา ปรัชญา และประวัติศาสตร์**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๗.
- _____. **อสังคิมหาสาวก**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระไตรปิฎกนิสสยะ เล่ม ๑ ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาค ๑, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ซีเอไอ จำกัด, ๒๕๔๘.
- พระไตรปิฎกนิสสยะ เล่ม ๒ ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาค ๒, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ซีเอไอ จำกัด, ๒๕๕๑.
- พระมหาวิเชียร วชิรวโร และพระมหาดาวสยาม วชิรปญโญ. **นครราชคฤห์เมืองหลักของพระพุทธศาสนา**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘.
- ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต. **แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗.

ผู้บริหารบรรยาย